

”Punamulta”- hanke esiselvitys

LEADER+ kehittämishanke nro 8709

Salme Ahola

HANKERAPORTTI

1. Hankkeen tausta ja lähtökohdat

1930-luvun alussa rakennettiin Vihannin Alpuan Haisunperälle tehdas, joka jalosti soiden rautasaostumia maaleiksi. Tehdas jouduttiin kuitenkin lopettamaan kannattamattomana muutaman vuoden toiminnan jälkeen. Syyksi kannattamattomuuteen ilmoitettiin syrjäinen sijainti, josta aiheutui runsaasti kuljetuskustannuksia. Punamulta kuljetettiin tehtaalta hevosilla yli 20 kilometrin päässä olevalle rautatieasemalle.

Tehdas sai alkunsa siitä, kun Haisunperällä ihmeteltiin Hautakangas-nimisen talon lampaiden punaiseksi värjäytyneitä villaa. Tästä innostunut alpualainen Juho Lumiaho tutkitutti maa-aineen, joka todettiin korkealaatuiseksi puunamultamaalin raaka-aineeksi. Juho Lumiaho sai helsinkiläisen liikemiehen Ossian Mestertonin kiinnostumaan asiasta ja niinpä perustettiin Suomen Punamulta Oy niminen tehdas, jonka yhtenä osakkeen omistajana oli Urho Kekkonen.

Tehtaan syrjäinen sijainti pakotti Mestertonin muuttamaan vuonna 1935 Hankoon, jossa vielä nytkin toimii samaa perua oleva Hangon Väri Oy Peter Carstensin omistamana. Kun Hanko joutui sota-aikana luovutusalueeksi, siirsi Mesterton tehtaansa Turkuun. Sitten kun Hanko vuoden 1941 lopussa oli jälleen vapaa vieraista vuokralaisistaan ja Turun tehdaskiinteistölle löytyi halukas ostaja, palasi tehdas suhteellisen vaurioitumattomana säilyneeseen entiseen kiinteistönsä Hankoon uuden omistajan toimesta. Erinäisten vaiheiden, jopa lopettamisen jälkeenkin, tehdas käynnistettiin uudelleen huhtikuussa 1947.

1980-luvun alussa Geologian tutkimuskeskus (GTK) aloitti tehostetut turvevarojen tutkimukset Oulun eteläpuolisilla alueilla. Tutkimusten aikana alueelta löydettiin rautasaostumia 36 suolta. (Ko. mineraaleja ei yleensä esiinny eloperäisissä turvekerrostumissa, muualta Suomesta saostumat puuttuvat joko kokonaan tai ne esiintyvät yksittäisinä.)

Saostumia on käytetty aikanaan järvimalmien ohella raudanvalmistuksen raaka-aineina, mutta kalliolouhinnan ja rikastuksen kehitys on tehnyt sellaisen käytön kannattamattomaksi. Tällä hetkellä saostumilla ei ole varsinaista hyötykäyttöä, kuitenkin joillakin alueen soista saostuma-ainesta on niin paljon, että mikäli näille rautayhdisteille olisi jokin taloudellinen käyttömuoto, saostumaa todennäköisesti voitaisiin paikoin nostaa.

2. Hankkeen organisaatio

Ohjausryhmä on tehnyt hankkeen työskentelyä koskevat päätökset ja muutokset yhdessä rahoittajan ohjeiden mukaan. Jäseninä ovat toimineet Raahen Seutukunnan elinkeinoasiamies Pekka Kilpimaa, Vihannin kunnan ympäristösuojelusihteeri Ilkka Haataja, hankevastaavana Salme Ahola,

turvekordinaattori/dosentti Kimmo Virtanen GTK:sta Kuopiosta ja arkkitehti ”talotohtori” Panu Kaila Oulun yliopiston arkkitehtuurin laitokselta. Ohjausryhmään tuli kiinteästi mukaan myös Oulun yliopiston geologian laitokselta professori Seppo Gehör ja hänen valvonnassaan kenttätutkimuksia ja alkuaine- ja polttokokeita tekemään geologian opiskelija Tapani Arola. Ohjausryhmä kokoontui kokonaisuudessaan kolme kertaa. Ensimmäinen tapaaminen Oulussa, Oulun yliopiston arkkitehtuurin laitoksella ja kaksi muuta Vihannin Ukonkantissa ja Ukko-Pekassa. Muistiot tilaisuuksista on laatinut hankevastaava Salme Ahola.

3. Hankkeen kesto ja aikataulu

Alkuperäinen hankkeen kestoaika oli 01.10.2002 – 30.09.2003, mutta maastotutkimuksien tekeminen roudan aikana ja näytteiden analysointi sekä polttokokeet puolsivat lisäajan saantia 31.5.2004. asti. Hankkeen saamalle jatkoajalle ei anottu lisärahoitusta.

4. Tavoitteet

Hankkeen tavoitteena oli kartoittaa alueen suomalmiesiintymien sijainti, määrä ja laatu, sekä työllistää yksi henkilö osa-aikaisesti projektivastaavan tehtäviin.

Suomalmiesiintymien sijainti voitiin kartoittaa alueelta tehtyjen turveraporttien perusteella ja valita näistä runsaimmin saostumia sisältävät suot. Turveraportin toisen tekijän saimme ohjausryhmään ja maastotutkimuksen tekijälle toiseksi neuvonantajaksi.

Suomalmiesiintymien määrällinen arviointi osoittautui luultua työläämmäksi, koska eri alueilla rautasaostumat ovat hyvin erilaisissa muodostelmissa, yhtenäisenä ”levynä” tai yksittäisissä ”linsseissä”. Tehtyjen kenttätutkimuksien mukaan kuitenkin esiintymien laajuus osoittautui oletettua suuremmaksi ja arvion mukaan saostuma-ainesta löytyy huomattavia määriä. Resurssit eivät kuitenkaan tämän hankkeen osalta suoneet mahdollisuuksia kovin tarkkoihin ja yksityiskohtaisiin maaperätutkimuksiin.

Rautapitoista saostuma-ainesta tutkittiin Oulun yliopistolla mineralogisissa ja lämpökäyttämistä selvittävässä laboratoriokokeissa hyvinkin tarkasti. Oheinen opiskelija Tapani Arolan tutkimusraportti valaisee näitä toimenpiteitä.

Tutkimusuunin pienuuden vuoksi poltettu pigmenttiaines jäi suhteellisen vähäiseksi ja näin ollen myös valmiiden maalierien määrä, samoin kuin maalattu puupintakin on pienehkö. Polttoon soveltuvan suuremman uunin periaatteellinen malli saatiin kuitenkin selvitettyä ja siitä ohessa Tomi Löfin raportti.

Maalin keiton samoin kuin maalaamisenkin on suorittanut parhaalla mahdollisella asiantuntemuksella ”talotohtori” arkkitehti Panu Kaila. Liitteenä hänen maalireseptinsä.

5. Toiminnan kuvaus

Edellä esitettyjen tavoitteiden saavuttaminen vaati ensimmäiseksi saostumasoiden kartoitusta ja niistä soveltuvimpien valintaa tutkimuksen kohteiksi. Näissä toimenpiteissä oli korvaamattomana apuna Dosentti **Kimmo Virtasen** aikaisemmat tutkimukset ja henkilökohtainen mukaantulo. ”Talotohtori Arkkitehti **Panu Kailan** tuoma tietämys maali- ja rakennuskulttuuristamme on ollut hankkeen onnistumiselle ensisijaisen tärkeää. Varsinainen onnenpotku oli saada heidät molemmat mukaan ohjausryhmään.

Kenttätutkimuksille saimme tekijäksi Oulun yliopiston geologian laitokselta opinnäytetyötään tekevän **Tapani Arolan** ohjaajanaan Professori **Seppo Gehör**. Heidän tarjouksensa oli GTK:n vastaavaa edullisempi ja sitoi Oulun yliopiston mukaan hankkeeseen. Minerologiset-, alkuainetutkimukset ja polttokokeet suoritettiin myöskin Oulun yliopistolla, joista Tapani Arolan tutkimusraportti kertoo tarkemmin.

Maastotutkimukset suoritettiin kesällä 2003 ja sen vuoksi anoimme jatkoaikaa, koska laboratorio- ja polttokokeet pienellä tutkimusuunilla olivat työläitä ja hitaita suorittaa.

Historian keräämisen kivijalaksi muodostui **Taimi Laitalan** mukaantulo. Hänellä oli arkistoituna kirjoituksia ja valokuvia Haisun punamultatehtaan ajoilta ja haastattelu silloisen johtajan pojalta **Carl Mestertonilta**, jonka nykysuomalaiset tuntevat elokuvakäsikirjoittajana.

Historiaa tutkittaessa selvisi myös, että Hangossa on edelleenkin samaa perua oleva yritys, nimittäin **Hangon Väri Oy**, perheyritys, jonka nykyinen omistaja on **Peter Carstens**. Häneltä saimme historiaan arvokasta lisätietoa. Paikalliset asukkaat ovat myös kertoneet muistitietoaan Haisun punamultatehtaasta ja **Haisun Hovista**.

Tutkimusuuneja suuremman polttouunin etsiskely toi mukaan Keski-Pohjanmaan ammattikorkeakoulun energiatekniikan linjalta **Tomi Löfin** ja hänen tutkimuksiensa tuloksena on raportti polttoon soveltuvan uunin periaatteellisesta mallista.

Polttokokeista saadusta pigmentistä on sitten Panu Kaila keitelty maalia ja nähtävillä on nyt aitoa Vihannin punamullalla maalattua lautaa kahtena värisävynä.

Tehtyjen kenttätutkimuksien mukaan rautasaostumien laajuus osoittautui oletettua suuremmaksi, joten jatkotutkimukset esiintymien hyödyntämiseksi olisivat paikallaan.

6. Tiedotus

Hankkeen alkaessa pidettiin lehdistötilaisuus, joka herätti paikallislehdissä, Sanomalehti Kalevassa ja Radio Pookissa kiinnostusta. Myöskin kyselyitä on tullut tavan takaa. Sanomalehti Raahen Seutu teki oma-aloitteisesti jutun 3.9. 2003 Haisun punamultatehtaan raunioista. Lehdistötilaisuus järjestettiin Haisulla maastossa 26.9.2003 ja mukana olivat Raahelainen, Kaleva ja Pyhäjokiseutu.

Tiedotustilaisuus on myös nyt hankkeen loppumisen merkeissä 25.8.2004. Kutsut on lähetetty Kalevaan Raahen Seutuun, Raahelaiseen, Pyhäjokiseutuun, Siikajokilaaksoon, Rapu Sanomiin, Suomen Maahan ja Keski- Pohjanmaahan.

7. Yhteistyötahot

GTK Kuopio,
Oulun yliopisto, arkkitehtuurin osasto ja geologian laitos,
Keski-Pohjanmaan ammattikorkeakoulu energiatekniikan linja,
Vihannin kotiseutuyhdistys
Vihannin kehitys Oy
Hangon Väri Oy,
Ruukin kunta
Tornator Oy
Vihannin Seurakunta,
Raahen Seutukunta
Sanomalehti Kaleva,
Paikallislehdet Raahen Seutu, Raahelainen ja Pyhäjokiseutu
Siikajokilaakso,
Kalajokilaakso,
Rapu sanomat ja
Vihannin kunnan kuntatiedote Vihannin Harjulta

8. Tulokset

Yleinen kiinnostus alueella erikoisen runsaana esiintyviin rautapitoisiin saostumiin ja niiden hyödyntämiseen lisääntynyt. Sekä historiallinen käyttötarkoitus, punamultamaali, että uudet ja nykyaikaiset käyttömahdollisuudet ovat tulleet esille tutkimusten edistyessä.

Hankkeen aikana syntyneet tutkimusraportit luovat jo erinomaisen pohjan jatkohankkeille esiintymien suhteen. Historian tallentaminen tuo nykyihmisenkin tietoon tosi tarinan ennakkoluulottomasta kekseliäisyydestä ja yrittämisestä vastuksia kaihtamatta ja syrjäistäkään seutua pelkäämättä.

